

From the Crisis of Meaning to Spiritual Health: A Link between Theory and Method

Ali Khadivi

Religion and Health Studies Center, Department of Islamic Studies, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.
 *Correspondence should be addressed to Dr. Ali Khadivi; Email: a.khadivi@sbmu.ac.ir

Article Info

Received: Feb 25, 2025

Received in revised form:

May 7, 2025

Accepted: May 12, 2025

Available Online: Jun 22, 2025

Keywords:

Crisis

Spiritual health

Theory

 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i2.48301>

In a world where technological advancements and scientific developments are reshaping various dimensions of human life at an unprecedented pace, more than ever before, modern humanity faces a silent yet profound crisis called the crisis of meaning. This crisis has nothing to do with scarce resources or medical equipment but rather spiritual emptiness, existential anxiety, and identity confusion. In such circumstances, the concept of spiritual health emerges as a missing link in the framework of well-being, occupying a fundamental position—a concept that, alongside physical, mental, and social health, forms the fourth pillar of human health (1).

In the 21st century, despite the remarkable flourishing of medical and psychological sciences, humanity continues to search for a deeper purpose beyond mere existence. The unchecked rise of individualism, moral crises, chronic loneliness, and psychological instability all attest to the fact that a one-dimensional approach to health cannot address the complex needs of modern humans (2).

Since the early 1980s, the World Health Organization (WHO) has acknowledged the necessity of adding a fourth dimension to the concept of health—spiritual health (3). This dimension, alongside physical, mental, and social health, should serve as a foundation for understanding and enhancing human well-being; in many Western countries, spiritual care has been institutionalized as part of medical services in hospitals, palliative care centers, and psychotherapy, though (4).

Islam not only recognizes spiritual health but also presents it as the essential foundation for human growth and perfection. Islamic sacred texts—including the Holy Quran, the narrations of the Infallibles (A.S.), supplications, and mystical works such as *Sahifa al-Sajjadiyya*, *Nahj al-Balagha*, and the writings of Shia mystics—are replete with spiritual themes and strategies for ensuring human spiritual well-being. In his supplications, Imam Sajjad (A.S.) delicately and profoundly addresses various dimensions of inner concerns, spiritual anxieties, and human aspirations—so much so that these prayers can be considered reliable sources for designing contemporary models of spiritual care (5).

Spiritual health encompasses characteristics such as stability in life, inner peace, a sense of deep connection with God, society, and the environment, as well as harmony and balance. Moreover, having meaning, purpose, and direction are key features of this dimension of health (6).

Studies indicate that without spiritual health, the other biological dimensions of human existence cannot function properly, making it impossible to achieve the optimal quality of life (1).

In its simplest definition, spiritual health refers to the experience of meaning, purpose, inner peace, and connection with a transcendent force. This dimension of health serves as the core of human resilience in the face of suffering, illness, and crises and plays a vital role in the healing processes. According to the WHO, spiritual health is defined as an individual's ability to perceive and experience meaning in life, attain inner harmony, and establish connections with oneself, others, nature, and/or a higher power (2). In the modern world, spiritual health is not confined to religiosity nor equated with it. The concept has expanded into a broader domain, encompassing people of all religious and non-religious worldviews who seek profound experiences of meaning, inner connection, and transcendence.

The WHO recognizes spiritual health as a fundamental need in contemporary society, gradually integrating it into large-scale health policies (3). This realm is where spiritual transcendence, inner beliefs, intuitive experiences, higher awareness, and religiosity are subtly intertwined—each opening new windows to a deeper understanding of human existence. Thus, spiritual health overlaps with concepts such as spiritual transcendence, spiritual beliefs, spiritual experience, spiritual awareness, and religiosity (7).

In the school of the Ahl al-Bayt (A.S.), spiritual health is rooted in Tawhid (monotheism) and enjoys unique depth and rationality; a perspective that liberates humanity from dependence on false and superficial manifestations of spirituality. In this view, spiritual health means persistence in the path of servitude to God and purification from intellectual, doctrinal, and moral diseases such as polytheism, hypocrisy, arrogance, envy, and ostentation. From an Islamic perspective, a spiritually healthy person is one with a heart purified from sin and ideological deviations, constantly progressing toward closeness to God (8).

The COVID-19 pandemic marked a turning point in reawakening the importance of spiritual health. Death anxiety, loss of loved ones, social isolation, and the disruption of religious rituals left many in psychological distress and spiritual emptiness. Yet, amid this darkness, the light of spirituality shone anew—family prayers, online religious gatherings, renewed engagement with sacred texts, and a surge in volunteer efforts all signalled a revival of human's spiritual needs in times of crisis (9).

The modern healthcare system, particularly during crises like the COVID-19 pandemic, has demonstrated that spiritual health can be a vital indicator in enhancing psychological and social resilience. Reports indicate that during lockdowns, engagement with religious texts, returning to prayer, participation in volunteer activities, and family worship played a significant role in reducing public anxiety (9). This experience proves that in critical situations, spiritual care is not a luxurious choice but a therapeutic necessity. Nurses who recited prayers with compassion, doctors who calmly discussed the philosophy of pain with patients, and caregivers who integrated spirituality alongside physical treatment are clear testaments to the healing power of spirituality.

Those who incorporate spiritual guidance alongside medical treatment generally report a greater sense of life satisfaction and well-being. This is especially true in critical conditions such as terminal illnesses or severe pain, where individuals experience greater peace and contentment (2).

Studies show that people who hold faith in life's meaning and a connection with God develop a stronger capacity to cope with crises in life. Therefore, in societies with spiritual and religious values embedded in public culture, patients can draw on these resources to confront illness and emotional challenges. In many cases, this process can facilitate treatment and accelerate recovery (2). Spirituality not only helps individuals find solace and tranquillity but also plays a role in reducing anxiety and depression. Those who embrace spiritual practices exhibit greater strength in managing negative emotions such as anxiety, worry, and depression (4).

Finding meaning in life and connecting with higher powers can significantly enhance one's ability to cope with physical illnesses. In fact, spirituality and faith in a superior power help individuals develop greater acceptance of their health conditions and demonstrate remarkable resilience in facing pain and suffering. Studies consistently show a significant correlation between spiritual practices and increased pain tolerance. Patients who draw strength from their spiritual beliefs and faith exhibit greater endurance against both physical and psychological pain, leading to their improved quality of life (10, 11). On this basis, these findings establish spiritual health as a fundamental pillar of holistic well-being, meriting special attention across health sciences, psychology,

nursing, medical ethics, and applied theology. However, this emerging field requires deeper exploration to fully understand the nature, dimensions, and boundaries of the methods of intervention, care and treatment. There remains a pressing need to develop comprehensive, philosophical, local, valid and operational definition of spiritual health.

Our analysis reveals spiritual health as a dual-concept framework consisting of spiritual health as theoretical framework and spiritual health as practical methodology.

Spiritual Health as a Theoretical Framework

At its theoretical core, spiritual health represents a complex, dynamic, and multidimensional philosophical construct. It encompasses the search for meaning and life purpose, connection with the Divine (God), inner peace and tranquility, moral coherence and integrity, and a sense of existential belonging to the cosmos (4, 12).

The Islamic perspective elevates spiritual health beyond a mere dimension of health, as a reflection of an ontological and anthropological worldview that views humans as purposeful beings progressing toward divine perfection (13). Within this framework, the meaning of life transcends material existence, finding its definition through divine revelation, religious rationality, and monotheistic teachings. The Holy Quran profoundly states: "Undoubtedly, by the remembrance of Allah hearts find peace"¹, emphasizing that true tranquility emerges through divine connection (14).

In this perspective, spiritual health is fundamentally interwoven with such concepts as Iman (faith), Tawakkul (trust in Divine providence), Sabr (patient perseverance), Taqwa (piety), Divine contentment, and connection with the Quran (15). These elements serve not merely as tools for navigating the challenges of life, but as catalysts for inner spiritual growth, sustained tranquillity, Divine proximity. In a deeply meaningful statement, Prophet Muhammad (PBUH) said: "How remarkable is the believer's affair! All his matters are good for him/her. If s/he experiences ease, s/he shows gratitude (and that's good for him/her). If s/he faces adversity, s/he perseveres patiently (and that's good for him/her). This quality is special only to the believer" (16). Accordingly, this hadith reveals how the faithful believer leverages spiritual resources to achieve growth and inner equilibrium in all circumstances. The Islamic worldview frames earthly life as part

of a purposeful continuum culminating in the Hereafter: "The life of this world is nothing but fleeting enjoyment compared to the Hereafter" (Quran 14)².

Within this framework, spiritual health is neither a static condition nor is it limited to psychological states. Rather, it constitutes a dynamic, evolving process cultivated through soul purification, moral refinement, sustained connection with the Divine (2). Relying on faith, trust in Divine wisdom, and hope in God's mercy, the spiritually-oriented individual transcends existential crises and nihilistic despair. They perceive each life stage within a grand cosmic design, navigating their path toward perfection and Divine contentment with holistic vision (13, 15).

Spiritual Health as Methodology

The second dimension of spiritual health pertains to the medical field and therapeutic approaches aimed at caring for individuals in need of spiritual intervention. Here, spiritual health is viewed as a methodology; a systematic approach to assessing, nurturing, enhancing, and therapeutically intervening in one of the most vital dimensions of human health. In this framework, spiritual health is not merely an abstract or philosophical concept but an operational and measurable domain implemented through psychometric tools such as Functional Assessment of Chronic Illness Therapy-Spiritual (FACIT-Sp) and Spiritual Well-Being Scale (SWBS) and Clinical protocols like the FICA³ model) (4, 17). Healthcare teams - including physicians, nurses, psychotherapists, and spiritual caregivers- leverage models and indicators derived from profound philosophical and religious concepts to deliver targeted interventions that foster patients' spiritual growth. Through spiritual dialogue, teaching peace creating religious principles, and other spiritually therapeutic approaches, they help patients reconstruct meaning in their lives.

The theoretical and methodological study of spiritual health occupies a unique intersection, demanding interdisciplinary collaboration among theologians and religious scholars. They have an important role in clarifying the conceptual roots and doctrinal criteria of spiritual health. Physicians, nurses, psychotherapists, on the other hand, have an important role to play in operationalizing these concepts in care settings. Medical ethicists and social scientists can

¹. Surah Ar-Ra'd verse 28.

². Surah An-Nisa, verse 77 and Chapter Al-Qasas, verse 77.

³. Faith, Importance, Community, and Address

contribute by examining cultural, normative, and sociological dimensions of spiritual wellbeing. Such cooperation and synergy not only helps in more holistic conceptualization of spiritual health, but also provides the ground for developing local, ethical, and effective models for spiritual interventions preventing the creation of any duality and disagreement, the abuse of businessmen, and most importantly, the secularization of spirituality.

Conclusion

Spiritual health transcending physical, mental, and social well-being requires theoretical

grounding in ontology and theology as well as practical integration into healthcare systems. This synthesis of theory and practice is only possible through an interdisciplinary dialogue, merging religious, psychological, and clinical expertise. Culturally adapted models, rooted in Islamic teachings, offer an efficient path to realization of holistic health in Muslim societies.

Please cite this article as: Khadivi A. From the Crisis of Meaning to Spiritual Health: A Link between Theory and Method. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(2):1-12. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i2.48301>

من أزمة المعنى حتى الصحة الروحية: الترابط بين النظرية والمنهج

علي خديوي ID

مركز دراسات الدين والصحة، قسم المعارف الإسلامية، جامعة الشهيد بهشتي للعلوم الطبية، طهران، إيران.

المراسلات الموجهة إلى الدكتور علي خديوي؛ البريد الإلكتروني: a.khadivi@sbmu.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ٢٦ شعبان ١٤٤٦

وصول النص النهائي: ٩ ذى القعدة ١٤٤٦

القبول: ١٤ ذى القعدة ١٤٤٦

النشر الإلكتروني: ٢٦ ذى الحجة ١٤٤٦

الكلمات الرئيسية:

الأزمة

الصحة الروحية

النظرية

في عالم يتطور بشكل مضطرب ويسير التقدم التقني والعلمي نحو الأمام بصورة غير مسبوقه ويعيد خلق أبعاد حياة الإنسان المختلفة؛ أصبح الإنسان المعاصر يواجه أزمة صامته وعميقة أكثر من أي وقت مضى. أمّا أزمة المعنى. هذه الأزمة ليست نابعة من شخّ الإمكانات والموارد والأجهزة الطبية، وإنما سببها فراغ الإنسان من المعنى وفراغ الروح من الداخل، والقلق الوجودي والإغتراب، واستلاب الهوية. ففي ظل هذه الظروف، يصبح مفهوم الصحة الروحية كالحلقة المفقودة في المنظومة الصحة؛ لأنها تتمتع بمنزلة محورية في الصحة. يشكل هذا المفهوم إلى جانب الصحة الجسدية، والنفسية، والاجتماعية، الركن الرابع لسلامة الإنسان (١).

في القرن الواحد والعشرين، ورغم التطور الهائل في مجال الطب وعلم النفس، لا يزال الإنسان يبحث عن المعاني العميقة التي تتجاوز الحياة المادية الصرف. فازدياد النزعة الفردية المنفلت، والأزمات الأخلاقية، والشعور بالوحدة المزمّنة، والهشاشة النفسية كلها تدل على أنّ النظرية أحادية الجانب تجاه مفهوم الصحة، غير قادرة على استجابة الحاجات المعقدة في كينونة الإنسان (٢).

وقد أذعن منظمة الصحة العالمية في بدايات عقد ١٩٨٠ بضرورة إضفاء البعد الرابع لمفهوم الصحة، وهي الصحة الروحية (٣). فهذا البعد إلى جانب الصحة الجسدية، والنفسية، والاجتماعية، يجب أن يشكل أساساً لفهم معنى الرفاه البشري ويدرج ضمن معنى الصحة. ترى بعض البلاد الغربية المراقبة الروحية بمثابة مجال نفسي يندرج ضمن الخدمات العلاجية في المستشفيات، ومراكز الرعاية النفسية، والدورات التدريبية المتعلقة بالعلاج النفسي (٤).

أما الإسلام فلم يؤكد على ضرورة الصحة الروحية فحسب، وإنما اعتبره الأساس والركن الركيز لتطور الإنسان وتنميته وكماله. فالنصوص الإسلامية المقدسة ومن أبرزها القرآن الكريم، وروايات الأئمة المعصومين (ع)، والأدعية، وكتب العرفان مثل الصحيفة السجادية، ونهج البلاغة، وآثار عرفاء الشيعة، حافلة بالمضامين الروحية وأساليب المراقبة والعناية بالنفس والصحة الروحية. فقد يتحدث الإمام السجاد (ع) في أدعيته وبأسلوب رهيف وحافل بالجمال، عن حالات القلق الداخلي، والتوتر النفسي، والقيم العليا التي يطمح إليها الإنسان. بحيث يمكن اعتبار هذه الأدعية من ضمن المصادر الهامة في تنظيم نماذج حديثة للمراقبة الروحية في هذا العصر (٥).

الصحة الروحية تتضمن خصائص سامية مثل الثبات في الحياة، والوفاء، والشعور بالقرب

يسعى إلا للقرب إليه (٨). شكلت جائحة كورونا منعطفاً حاداً في إعادة فهم معنى الصحة الروحية. فالخوف من الموت، وفقد الأحبة، وانقطاع العلاقات الاجتماعية، والغفلة عن الشعائر الدينية، أصابت الكثير من الناس بالقلق والإضطراب النفسي وبات الإنسان يشعر بالفراغ والخواء الروحي. فالدعاء والتذرع إلى الله مع أفراد الأسرة، والورش الدينية المباشرة، والعودة إلى النصوص المقدسة، وارتفاع المساعدات التطوعية كلها تشير إلى يقظة حاجات الإنسان الروحية عن مواجهة الأزمات والمصائب (٩).

لقد أثبتت الأنظمة الصحية الحديثة خاصة في زمن الأزمات الحادة مثل جائحة كوفيد١٩، أنّ الصحة الروحية يمكن أن تشكل عاملاً حاسماً في الإرتقاء بمستوى المقاومة النفسية والاجتماعية لدى الإنسان. تؤكد التقارير التي أجريت في فترة الحجر الصحي أنّ اللجوء إلى النصوص الدينية، والعودة إلى الدعاء والتضرع إلى الله، والمشاركة التطوعية والتبذل إلى الله بصورة جماعية، تؤدي دوراً محورياً في تقليص الشعور بالقلق والإضطراب العام (٩). تؤكد هذه التجارب أنّ الرعاية الروحية في الظروف المتأزمة ليست خياراً كمالياً وأما ضرورة علاجية ملحة. فالمرضون الذين يتلون الدعاء بلطف، والأطباء الذين يتحدثون مع المرضى عن فلسفة الألم والطاغم الذي يقدم العلاج الروحي إلى جانب العلاج الجسدي، كلها حالات تؤكد بوضوح على قوة النزعة الروحية في علاج الأمراض.

إنّ الأشخاص الذين يلجأون إلى النصائح الروحية إلى جانب العلاج الطبي، يشعرون بالهدوء والسكينة أكثر من غيرهم. هؤلاء الأفراد عندما يصابون بأمراض مستعصية أو عند مواجهة الظروف المتأزمة أو الشعور بالألام الشديدة، يشعرون بالهدوء والسكينة والرضا أكثر من غيرهم (٢).

أظهرت الدراسات أنّ الأشخاص المؤمنون بمعنى الحياة والمؤمنون بالإرتباط بالله، أكثر قوة من غيرهم في مواجهة المصاعب والأزمات. لهذا نجد مرضى المجتمعات التي تسود القيم الدينية والروحية على ثقافتها، أكثر إستعداداً من غيرهم لمواجهة الأمراض والأزمات النفسية. ففي كثير من الحالات تكون هذه النزعة كفيلة بتسهيل عملية العلاج وتجاوز المرض (٢). إنّ النزعة الروحية لا تساعد هؤلاء الأفراد على الشعور بالهدوء والسكينة فحسب، وإنما تؤدي دوراً حاسماً في تقليص الشعور بالقلق والكآبة. هؤلاء الأفراد أكثر إستعداداً وقوة في السيطرة على المشاعر السلبية كالقلق، والإضطراب، والكآبة (٤).

إلى الله، والمجتمع والبيئة، كما تتضمن التوازن والتناغم بين كافة مكونات الإنسان. كما أنّ وجود المعنى، والمفهوم، والهدف من أبرز خصائص هذا البعد من أبعاد الصحة (٦).

تؤكد الدراسات أنّ غياب الصحة الروحية يؤثر على الأبعاد الأخرى وتصاب هذه الأبعاد بالخلل؛ لهذا لا يمكن الوصول إلى أعلى مستويات جودة حياة الإنسان من دون هذا البعد (١).

تقول أبسط تعاريف الصحة الروحية بأنّها تجربة الشعور بالمعنى، والهدف، والهدوء الداخلي والإتصال بقوة متعالية أثرية. هذا البعد من الصحة، يشكل محور صمود الإنسان تجاه الآلام، والحن، والأمراض، والأزمات وتؤدي دوراً بارزاً في شفاء الإنسان من الأمراض. بناء على تعريف منظمة الصحة العالمية، الصحة الروحية هي: «قوة الفرد لفهم معنى الحياة وتجربته، والشعور بالتوازن الداخلي والإتصال بالذات، والآخر، والطبيعة، والقوة العليا» (٢). في العالم المعاصر، لا تدرج الصحة الروحية في إطار الدين ولا ينظر إليها من خلال الدين؛ فهي تختلف عن النزعة الدينية. فقد دخل هذا المفهوم في هذا العصر في حدود أوسع وعالم أرحب؛ فقد أصبح البشر بمختلف مذاهبهم وتوجهاتهم، يولون أهمية كبيرة بالتجارب العميقة الحافلة بالمعنى والإتصال الداخلي، والإرتباط بالوجود الأثيري المتعالي. فقد اعترفت منظمة الصحة العالمية بأهمية الصحة الروحية بوصفها حاجة أساسية في الإنسان المعاصر وأخذت تُدرج هذا المفهوم في سياساتها العامة في مجال الصحة (٣). ففي هذا العالم الرحب والمتسامي نجد النزعة الروحية، والعقيدة الداخلية، والتجارب الشهودية، والوعي المتعالي، والنزعة الدينية كلها متشابكة ومتداخلة في تناغم شديد الدقة. كل من هذه المفاهيم المتعالية تفتح عالم جديد وبيدع نحو المعرفة العميقة بالإنسان. إذن، الصحة الروحية لها تراط وتداخل تام مفاهيم مثل التعالي الروحي، والعقيدة الروحية، والتجربة الروحية، والوعي الروحي، والنزعة الدينية (٧).

إنّ الصحة الروحية في مدرسة أهل البيت (ع)، تضرب بجذورها في التوحيد وهي نابعة من أعماق العقلائية السامية. إنّها نظرة تحرر الإنسان من المظاهر الواهية التي تحمل عنوان الروحانية. معنى الصحة الروحية في هذه النظرة، صمود الإنسان في طريق العبودية لله، وتنزيه العقول والأفكار، والعقائد، والأخلاق من كل الأمراض النفسية كالشرك، والنفاق، والتكبر، والحسد، والرياء. فالإنسان السليم من منظور الإسلام ما هو إلا من يمتلك قلباً طيباً نزيهاً من الذنب والدنس والانحراف العقائدي. إنّ قلب يسير باستمرار نحو الإله ولا

الكريم (١٥). إنَّ هذه العناصر ليست وسيلة لتجاوز المحن وأزمات الحياة فحسب، وإنما تمهّد للتنمية الروحية، والهدوء المستدام، والقرب الإلهي. يقول رسول الله في حديث له: «عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ، إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ لَهُ خَيْرٌ؛ إِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ شَكَرَ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ صَبَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَليْسَ ذَلِكَ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ» (١٦). إذن المؤمن يستفيد من كل الظروف لتنمية الطاقات الروحية وتنمية الذات. إنَّ الحياة الدنيا من منظور الإسلام مرحلة من مراحل الحياة التي تستمر إلى الأبد؛ حياة هادئة تنتهي بالآخرة: «وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ» (١٤).

الصحة الروحية من منظور الإسلام ليست حالة ساكنة أو تحدّها المشاعر النفسية؛ وإنما عملية ذات حركية ونشاط ونمو وتسامي تتكوّن من خلال تنمية الروح، والرفق الأخلاقي والتواصل المستمر مع الله والإرتباط به من دون إنقطاع (٢). الإنسان المؤمن يستطيع من خلال الإيمان، والتوكل، واليقين بالحكمة الربانية، والأمل برحمة الله، أن يتجاوز الأزمات النفسية والوجودية ويتعدى عن العدمية والشعور بالفراغ. مثل هذا الإنسان ينظر إلى كل مرحلة من مراحل الحياة ضمن منظومة أوسع وأرحب، ويفضل نظره الشاملة، يسلك طريق الكمال ويسعى لنيل الرضا الإلهي (١٣، ١٥).

الصحة الروحية منهجياً

البعد الآخر من الصحة الروحية يتعلّق بعلم الطب، والمناهج الطبية والعناية بالصحة الروحية لكل من يحتاج إلى تلقي مثل هذه الطرق العلاجية. ففي هذا المجال، يُنظر إلى الصحة الروحية بوصفها منهجاً وأسلوباً. منهج للتقييم، والعناية، والإرتقاء بأحدى أهم أبعاد صحة الإنسان. الصحة الروحية في هذه النظرة، ليست مفهوماً تجردياً فلسفياً فحسب، وإنما مجال عمليّ قابل للقياس من خلال أجهزة فحص النفس (مثل SWBS و FACIT-Sp) وأساليب العلاج السريري (مثل نموذج FICA) (٤، ١٧). إنَّ الأطقم الطبية مثل الأطباء، والمرضى، والمعالجين النفسيين، والمعالجين الروحيين، يستطيعون من خلال الإستفادة من الأساليب، والبيانات المستخرجة من المفاهيم الفلسفية والدينية العميقة المتعلقة بالصحة الروحية، أن يقدّموا مداخلات ناجعة ومؤثرة في قطاع الصحة ويساعدوا الأفراد على تنمية الجوانب النفسية والروحية. هذه الفئة من المعالجين يستطيعون من خلال إنشاء قنوات الحوار الروحي، وتعليم المفاهيم

أنَّ إيجاد المعنى في الحياة والإرتباط بالقوة العلوية من شأنه أن يساعد الأفراد على مواجهة الأمراض الجسدية بصورة أكثر قوة ونجاعة. ففي حقيقة الأمر، النزعة الروحية والإيمان بالقوة العليا يمكن أن تساعد الأفراد على تقبّل ما أصابهم وتمنحهم قوة في مواجهة الآلام والصعاب فيصبحوا أكثر مرونة تجاه الأزمات. تؤكد الدراسات أنّ هناك علاقة وثيقة بين السلوك الروحي والقدرة على تحمل الآلام. فالمرضى الذين يلجأون إلى الإيمان و القوة الروحية، أقدر من غيرهم على تحمل الآلام الجسدية والنفسية؛ وهذا الأمر يؤدي إلى تحسين حياتهم (١٠، ١١). إذن، يمكن القول أنّ الصحة الروحية بوصفها إحدى الأبعاد الأساسية في سلامة الإنسان الشاملة، لها منزلة مرموقة في دراسات علوم الصحة، وعلم النفس، والتمريض، وأخلاقيات الطب، والإلهيات التطبيقية، ولهذا تتطلّب المزيد من الدراسات لتبيين وشرح ماهية، وأبعاد، وحدود، وأساليب المداخل، والعلاج، والعناية. فضلاً عن ذلك أنّ الصحة الروحية بحاجة إلى تعريف فلسفي، وعملي، ومعتبر، وعملياتي.

اتضح مما سلف ذكره في هذا المقال، أنّ الصحة الروحية مفهوم ذو بُعدين: الأول: الصحة الروحية بوصفها نظرية، والثاني: الصحة الروحية بوصفها منهج.

الصحة الروحية نظرياً

الصحة الروحية من الناحية النظرية منظومة معقدة، وذات حركية عالية ومتعددة الأبعاد الفلسفية؛ أمّا منظومة تقوم على أبعاد مثل المعنى، والهدف، والإرتباط بالوجود العلوي (الله)، والهدوء الداخلي، والتماسك الأخلاقي والشعور بالتعلّق الوجودي تجاه الكينونة (٤، ١٢).

لا يرى الإسلام الصحة الروحية باعتبارها بُعداً من أبعاد الصحة، وإنما هي إنعكاس للنظرة الظاهرية، والأنثروبولوجية التي تعتبر الإنسان كائنًا يحدّد أهدافاً لنفسه ويسعى لنيلها والوصول إلى التسامي الروحي ويسير في طريق الكمال الإلهي (١٣). معنى الحياة في الفلسفة الإسلامية يتجاوز حدود التجربة المادية ويحلّق في رحاب الوحي، والعقلانية الدينية، والتعاليم التوحيدية. يقول القرآن الكريم أنّ الهدوء الحقيقي لا يتسنى إلا بالإتصال بالذات الإلهية: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (١٤).

الصحة الروحية من منظور الإسلام لها علاقة وثيقة بمفاهيم مثل الإيمان، والتوكل، والصبر، والتقوى، والرضا الإلهي والإتصال بالقرآن

(٤) سورة النساء، الآية ٧٧؛ و سورة القصص، الآية ٧٧

(١) سورة الرعد، الآية ٢٨

تقديم تعريف شامل لمفهوم الصحة الروحية فحسب، وإنما بمهّد الطريق تصميم وتطبيق نماذج محلية أكثر أخلاقية وأكثر تأثيراً وتمكن من تقديم مداخلات روحية ناجعة. كما تحول دون ظهور أيّ ثنائيات ضدية أو إختلاف وتمنع من إستغلال قطاع الصحة. والأهم من ذلك تحول دون سيطرة النزعة العلمانية على الروحانية.

الإستنتاج

السلامة الروحية فوصفها بعداً أكبر من الصحة الجسدية، والنفسية، والاجتماعية، بحاجة إلى شرح نظري من المنظور الظاهراتي والإلهي والمنهج العملي في قطاع الصحة. إنّ دمج النظرية والمنهج لا يمكن إلا من خلال إنشاء حوار بين التخصصات المختلفة ودمج العلوم الدينية، وعلم النفس بقطاع الصحة. كما أنّ تصميم نماذج محلية قائمة على أسس الثقافة الدينية يمكن أن يقدم حلولاً ناجعة لتحقيق الصحة الشاملة في المجتمع الإسلامي.

الدينية والتوجهات الروحية الأخرى أن يساعدوا الأفراد على إعادة صياغة معنى الحياة لدى مرضاهم.

ضرورة إنشاء حوار متعدد التخصصات من أجل بلورة مفهوم سريري بالمعنى الروحي، وإنشاء جسور التواصل بين التوجه النظري والمنهج حيال الصحة الروحية وتحديد نقاط إتصال التخصصات المختلفة، بحاجة إلى تعاون التخصصات والمجالات العلمية المختلفة خاصة المتخصصون في الدين والشؤون الدينية. يؤدي هؤلاء الأفراد دوراً حاسماً في تحديد المفاهيم، والجذور، والمعايير الدينية المتعلقة بالصحة الروحية. في حين يؤدي الأطباء والمرضى، والمعالجون النفسانيون، هذا الدور الحاسم في ما يتعلّق بالإطار العملي لهذه المفاهيم وقادرون على تقديم خدمة في مجال العلاج السريري، والعناية الخاصة. كما يستطيع الباحثون في العلوم الاجتماعية والأخلاق الطبية أن يقدموا خدمة في فهم الأرضية الثقافية، والقيمية، والاجتماعية المتعلقة بالصحة الروحية. هذا التعاون لا يساعد على

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Khadiwi A. From the Crisis of Meaning to Spiritual Health: A Link between Theory and Method. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(2):1-12. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i2.48301>

از بحران معنا تا سلامت معنوی: پیوندی بین نظریه و روش

علی خدیوی

مرکز مطالعات دین و سلامت، گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

*مکاتبات خطاب به دکتر علی خدیوی؛ رایانامه: a.khadivi@sbmu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۷ اسفند ۱۴۰۳

دریافت متن نهایی: ۱۷ اردیبهشت ۱۴۰۴

پذیرش: ۲۲ اردیبهشت ۱۴۰۴

نشر الکترونیکی: ۱ تیر ۱۴۰۴

واژه‌های کلیدی:

بحران

سلامت معنوی

نظریه

در جهانی که پیشرفت‌های فناورانه و تحولات علمی با شتابی بی‌سابقه، ابعاد مختلف زندگی انسان را بازآفرینی می‌کنند، بشر امروز بیش از هر زمان دیگری با بحرانی خاموش و عمیق به نام بحران معنا روبه‌رو است؛ بحرانی که نه از جنس کمبود منابع یا تجهیزات پزشکی، بلکه از جنس تهی‌شدگی روح، اضطراب وجودی و گم‌گشتگی هویتی است. در چنین شرایطی، مفهوم سلامت معنوی همچون حلقه‌ای گمشده در منظومه سلامت، جایگاهی بنیادین می‌یابد؛ مفهومی که در کنار سلامت جسمی، روانی و اجتماعی، ستون چهارم سلامت انسان را تشکیل می‌دهد (۱).

در قرن بیست‌ویکم، با وجود شکوفایی بی‌سابقه علوم پزشکی و روان‌شناسی، انسان هنوز در جست‌وجوی معنایی ژرف‌تر از زیستن صرف است. رشد افسارگسیخته فردگرایی، بحران‌های اخلاقی، تنهایی‌های مزمن و ناپایداری‌های روانی مؤید این واقعیت‌اند که نگاه تک‌بعدی به سلامت، پاسخ‌گوی نیازهای پیچیده انسان امروز نیست (۲).

سازمان جهانی بهداشت از اوایل دهه ۱۹۸۰ به ضرورت افزودن بُعد چهارم به مفهوم سلامت، یعنی سلامت معنوی، اذعان کرده است (۳). این بُعد در کنار سلامت جسمی، روانی و اجتماعی باید مبنایی برای درک و ارتقای رفاه انسانی قرار گیرد. اگرچه در بسیاری از کشورهای غربی، مراقبت معنوی به‌مثابه حوزه‌ای از خدمات درمانی در بیمارستان‌ها، مراکز مراقبت تسکینی و روان‌درمانی نهادینه شده است (۴).

اسلام نه تنها سلامت معنوی را به رسمیت شناخته است، بلکه آن را بنیان اساسی رشد و کمال انسان معرفی می‌کند. متون مقدس اسلامی از جمله قرآن کریم، روایات معصومان (ع)، ادعیه و آثار عرفانی همچون صحیفه سجادیه، نهج‌البلاغه و آثار عرفای شیعه، مملو از مضامین معنوی و راهبردهای مراقبت از سلامت روحی انسان‌اند. امام سجاد (ع) در ادعیه خود با بیانی لطیف و ژرف به ابعاد مختلف نگرانی‌های درونی، اضطراب‌های روحی و آرمان‌های معنوی انسان توجه می‌کند؛ به‌نحوی که این دعاها را می‌توان منابعی معتبر برای طراحی الگوهای نوین مراقبت معنوی در عصر حاضر به شمار آورد (۵).

سلامت معنوی ویژگی‌هایی همچون ثبات در زندگی، آشتی، احساس ارتباط نزدیک با خدا، جامعه و محیط و تناسب و هماهنگی را در بر دارد. همچنین، داشتن معنا، مفهوم و هدف از ویژگی‌های مهم این بُعد از سلامت است (۶).

پیشانی روانی و تهی‌شدگی معنوی کرده است. با این حال، در میان این تاریکی، نور معنویت درخشش تازه‌ای یافته است؛ دعا‌های خانوادگی، جلسات برخط مذهبی، بازگشت به متون مقدس و افزایش کمک‌های داوطلبانه همگی نشان از احیای نیازهای معنوی انسان در بحران دارد (۹).

نظام سلامت نوین به‌ویژه در دوران بحران‌هایی چون همه‌گیری کووید-۱۹، ثابت کرده است که سلامت معنوی می‌تواند شاخصی حیاتی در ارتقای تاب‌آوری روانی و اجتماعی انسان‌ها باشد. گزارش‌ها نشان می‌دهد که در دوران قرنطینه، انس با متون دینی، بازگشت به دعا، مشارکت در فعالیت‌های داوطلبانه و نیایش‌های خانوادگی نقش مهمی در کاهش اضطراب عمومی داشته است (۹). این تجربه نشان می‌دهد که در شرایط بحرانی، مراقبت معنوی نه یک انتخاب لوکس، بلکه ضرورتی درمانی است. پرستارانی که با مهربانی دعا می‌خواندند، پزشکانی که با آرامش درباره فلسفه درد با بیمار گفت‌وگو می‌کردند و خادمانی که معنویت را در کنار درمان فیزیکی ارائه می‌دادند، گواه روشنی بر قدرت شفابخشی معنویت است.

کسانی که در کنار درمان پزشکی از توصیه‌های معنوی نیز استفاده می‌کنند، معمولاً احساس بهتری نسبت به زندگی و سلامت خود دارند. این افراد به‌ویژه در شرایط بحرانی مانند بیماری‌های لاعلاج یا درگیری با دردهای شدید، احساس آرامش و رضایت بیشتری از زندگی دارند (۲).

مطالعات نشان می‌دهد که افراد باایمان به معنای زندگی و ارتباط با خداوند، توانایی بیشتری برای مقابله با بحران‌های زندگی پیدا می‌کنند. از این رو، در جوامعی که ارزش‌های معنوی و دینی در فرهنگ عمومی حضور دارند، بیماران می‌توانند از این منابع برای مقابله با بیماری‌ها و چالش‌های روحی خود استفاده کنند. در بسیاری از موارد، این فرایند می‌تواند موجب تسهیل در روند درمان و بهبود سریع‌تر بیماران شود (۲). معنویت نه تنها به این افراد کمک می‌کند تا احساس آرامش و تسلی پیدا کنند، بلکه در کاهش اضطراب و افسردگی نیز مؤثر است. این افراد قدرت و توان بیشتری در کنترل احساسات منفی مانند اضطراب، نگرانی و افسردگی دارند (۴).

یافتن معنا در زندگی و ارتباط با نیروهای بالاتر می‌تواند به افراد کمک کند تا به‌طور بهتر و مؤثرتری با بیماری‌های جسمی مقابله کنند. در واقع، معنویت و ایمان به یک نیروی برتر می‌تواند به افراد کمک کند تا نسبت به بیماری‌های خود

مطالعات انجام‌شده گویای این است که بدون سلامت معنوی، دیگر ابعاد زیستی انسان نمی‌تواند عملکرد درستی داشته باشد و در نتیجه، دستیابی به بالاترین سطح کیفیت زندگی ممکن نخواهد بود (۱).

سلامت معنوی در ساده‌ترین تعریف، به تجربه احساس معنا، هدف، آرامش درونی و ارتباط با نیرویی متعالی اطلاق می‌شود. این بُعد از سلامت، محور تاب‌آوری انسان در برابر رنج‌ها، بیماری‌ها و بحران‌ها است و نقشی حیاتی در فرایندهای شفابخشی ایفا می‌کند. بر اساس تعاریف سازمان جهانی بهداشت، سلامت معنوی «توانایی فرد برای درک و تجربه معنا در زندگی، احساس هماهنگی درونی و ارتباط با خود، دیگران، طبیعت و یا قدرتی برتر» است (۲). در دنیای نوین، سلامت معنوی در چهارچوب دین‌داری تعریف نمی‌شود و معادل دین‌داری نیست. این مفهوم امروزه به قلمروی وسیع‌تر پا گذاشته است و همه انسان‌ها با نگرش‌های مختلف دینی و مذهبی به تجربه‌هایی عمیق، سرشار از معنا و اتصال درونی و ارتباط با امر متعالی توجه نشان می‌دهند.

در نگاه سازمان بهداشت جهانی، سلامت معنوی به‌عنوان نیازی بنیادین در انسان معاصر به رسمیت شناخته شده و به تدریج در سیاست‌های کلان حوزه سلامت جای خود را باز کرده است (۳). این گستره جایی است که تعالی معنوی، باورهای درونی، تجربه‌های شهودی، آگاهی متعالی و دین‌داری به طرز ظریفی در هم تنیده می‌شوند؛ مفاهیمی که هر کدام پنجره‌ای تازه به سوی شناخت عمیق‌تر انسان می‌گشایند. بنابراین، سلامت معنوی با مفاهیمی مانند تعالی معنوی، باورهای معنوی، تجربه معنوی، آگاهی معنوی و دین‌داری همپوشانی دارد (۷).

سلامت معنوی در مکتب اهل بیت (ع) ریشه در توحید دارد و از عمق و عقلانیت ویژه‌ای برخوردار است؛ نگرشی که انسان را از وابستگی به مظاهر بی‌اساس به نام معنویت می‌رهاند. در این دیدگاه، سلامت معنوی به معنای استواری انسان در مسیر بندگی خداوند و پالایش فکری، اعتقادی و اخلاقی او از بیماری‌هایی چون شرک، نفاق، کبر، حسد و ریا تعریف می‌شود. انسان سالم از منظر اسلامی کسی است که قلبی پاک از آلودگی گناه و انحراف‌های عقیدتی دارد و پیوسته در مسیر قرب به خداوند حرکت می‌کند (۸).

همه‌گیری کرونا نقطه عطفی در بازشناسی اهمیت سلامت معنوی بوده است. اضطراب مرگ، فقدان عزیزان، قطع ارتباطات اجتماعی و غفلت از مناسک دینی بسیاری را دچار

است؛ اگر نعمتی به او برسد، شکر می‌کند و این برایش خیر است؛ و اگر مصیبتی به او برسد، صبر می‌ورزد و این نیز برایش خیر است؛ و این ویژگی جز برای مؤمن نیست» (۱۶). بر این اساس، مؤمن در هر شرایطی از ظرفیت‌های معنوی خود برای رشد و تعادل درونی بهره می‌برد. زندگی دنیوی در نگاه اسلامی بخشی از حیات پیوسته و هدفمندی است که به آخرت ختم می‌شود: «وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ» (۱۴).

سلامت معنوی در این چارچوب، حالتی ایستا یا محدود به احساسات روانی نیست؛ بلکه فرایندی پویا و در حال رشد است که با پرورش روح، ارتقای اخلاق و ارتباط مستمر با خداوند شکل می‌گیرد (۲). انسان معنویت‌گرا با تکیه بر ایمان، توکل، یقین به حکمت الهی و امید به رحمت او از بحران‌های وجودی و احساس پوچی فاصله می‌گیرد. او هر مرحله از زندگی را در منظومه‌ای بزرگ‌تر می‌بیند و با نگاهی کل‌نگر، مسیر خود را به سوی کمال و رضایت الهی می‌پیماید (۱۳). (۱۵)

سلامت معنوی به مثابه روش

ساحت دوم سلامت معنوی عرصه دانش پزشکی و روش‌های درمانی و مراقبت از سلامت معنوی انسان‌هایی است که نیازمند دریافت این شیوه درمانی هستند. در این عرصه، سلامت معنوی به مثابه روش نگریسته می‌شود؛ روشی برای سنجش، مراقبت، ارتقا و مداخله در یکی از مهم‌ترین ابعاد سلامت انسان. در این نگرش، سلامت معنوی نه تنها مفهومی انتزاعی و فلسفی است، بلکه حوزه‌ای عملیاتی و قابل اندازه‌گیری است که در قالب ابزارهای روان‌سنجی (مانند FACIT-Sp^۳ و SWBS^۴) و شیوه‌نامه‌های بالینی (مانند الگوی FICA^۵) به کار گرفته می‌شود (۴، ۱۷). گروه‌های درمانی اعم از پزشکان، پرستاران، روان‌درمانان و سایر مراقبان معنوی با بهره‌گیری از الگوها و شاخص‌هایی برگرفته از مفاهیم عمیق فلسفی و دینی سلامت معنوی می‌توانند در نظام سلامت مداخله‌ای هدفمند در رشد و تعالی معنوی مراجعان داشته باشند. این گروه‌ها از طریق برقراری گفت‌وگوی معنوی، آموزش مفاهیم دینی آرامش‌بخش و دیگر رویکردهای معنوی به بازسازی معنای زندگی در بیماران خود کمک می‌کنند.

ضرورت گفت‌وگوی میان‌رشته‌ای برای تبیین مفهومی و کاربرد بالینی با این وصف، رویکرد نظری و روش‌مند به

پذیرش بیشتری پیدا کنند و در برابر درد و رنج انعطاف‌پذیری بیشتری از خود نشان دهند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که بین رفتارهای معنوی و تحمل درد و رنج رابطه معناداری وجود دارد. بیمارانی که به معنویت و ایمان خود تکیه می‌کنند، تحمل بیشتری در برابر دردهای جسمی و روانی دارند و این امر موجب بهبود کیفیت زندگی آنان می‌شود (۱۰، ۱۱). بنابراین، می‌توان گفت مفهوم سلامت معنوی به‌عنوان یکی از ابعاد بنیادین سلامت کل‌نگر انسان جایگاه ویژه‌ای در مطالعات علوم سلامت، روان‌شناسی، پرستاری، اخلاق پزشکی و الهیات کاربردی دارد و نیازمند مطالعات بیشتر برای تبیین ماهیت، ابعاد، حدود و شیوه‌های مداخله، درمان و مراقبت است. علاوه بر این، نیازمند تعریفی فلسفی، بومی، معتبر و عملیاتی از سلامت معنوی است.

از آنچه در این مقاله بیان شد، روشن است که سلامت معنوی مفهومی دوساحتی است: سلامت معنوی به مثابه نظریه و سلامت معنوی به مثابه روش.

سلامت معنوی به مثابه نظریه

در سطح نظری، سلامت معنوی سازه‌ای پیچیده، پویا و چندوجهی فلسفی است که بر ابعادی همچون معنا و هدف زندگی، ارتباط با امر متعالی (خداوند)، آرامش درونی، انسجام اخلاقی و حس تعلق وجودی به هستی مبتنی است (۴، ۱۲).

در رویکرد اسلامی، سلامت معنوی صرفاً یک بُعد از سلامت نیست، بلکه بازتابی از جهان‌بینی هستی‌شناسانه و انسان‌شناسانه است که انسان را موجودی هدفمند، متعالی و در مسیر کمال الهی می‌بیند (۱۳). معنای زندگی در این چارچوب از مرز تجربه‌های مادی فراتر می‌رود و در پرتو وحی، عقلانیت دینی و آموزه‌های توحیدی تعریف می‌شود. قرآن کریم تأکید می‌کند که آرامش حقیقی در پیوند با خداوند حاصل می‌شود: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱۴).

سلامت معنوی در این نگرش با مفاهیمی چون ایمان، توکل، صبر، تقوا، رضایت الهی و ارتباط با قرآن پیوندی بنیادین دارد (۱۵). این عناصر نه تنها ابزاری برای عبور از سختی‌های زندگی هستند، بلکه زمینه‌ساز رشد باطنی، آرامش پایدار و قرب الهی نیز به شمار می‌آیند. پیامبر اسلام (ص) در بیانی ژرف می‌فرماید: «عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ، إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ لَهُ خَيْرٌ، إِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ شَكَرَ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ صَبَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَلَيْسَ ذَلِكَ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ»؛ «شگفتا از حال مؤمن! همانا تمام امور او برایش خیر

(۳) سورة نساء، آیه ۷۷؛ و سورة قصص، آیه ۷۷

³ functional assessment of chronic illness therapy—Spiritual

⁴ Spiritual Well-Being Scale

⁵ Faith, Importance, Community, and Address

(۴) سورة رعد، آیه ۲۸

اختلاف، سوءاستفادهٔ سوداگران و مهم‌تر از همه سکولارشدن معنویت جلوگیری می‌کند.

نتیجه‌گیری

سلامت معنوی به‌عنوان بُعدی فراتر از سلامت جسمی، روانی و اجتماعی هم‌زمان نیازمند تبیین نظری از منظر هستی‌شناسی و الهیات و کاربرست عملی در نظام مراقبت است. این تلفیق نظریه و روش بدون گفت‌وگوی میان‌رشته‌ای و تلفیق دانش دینی، روان‌شناختی و سلامت‌محور به نتیجه‌ای مطلوب نخواهد رسید. طراحی الگوهای بومی و مبتنی بر فرهنگ دینی می‌تواند راهکاری مؤثر برای تحقق سلامت کل‌نگر در جامعهٔ اسلامی باشد.

سلامت معنوی در نقطهٔ تلاقی خاصی قرار دارد و نیازمند همکاری میان‌رشته‌ای متخصصان دینی و الهی‌دانان است. این گروه‌ها نقش کلیدی در تبیین مفاهیم، ریشه‌ها و معیارهای دینی سلامت معنوی ایفا می‌کنند؛ درحالی‌که پزشکان، پرستاران و روان‌درمانگران در کاربرست عملی این مفاهیم در بسترهای بالینی و مراقبتی نقش اصلی و مؤثری دارند. پژوهشگران علوم اجتماعی و اخلاق پزشکی نیز می‌توانند در درک زمینه‌های فرهنگی، ارزش‌مدار و جامعه‌شناختی سلامت معنوی کمک کنند. این همکاری نه‌تنها به تبیین جامع‌تر مفهوم سلامت معنوی کمک می‌کند، بلکه امکان طراحی و اجرای الگوهای بومی، اخلاقی و مؤثر را نیز برای مداخلات معنوی فراهم می‌سازد. همچنین، از خلق هرگونه دوگانگی و

استناد مقاله به این صورت است:

Khadivi A. From the Crisis of Meaning to Spiritual Health: A Link between Theory and Method. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2025;11(2):1-12. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i2.48301>

References

- Kashanimovahhed B, Hosseinian-Sarajehloo F, Bahrami AR, Shokri-Khoubestani M, Abdoljabari M. Spiritual Health in the Iranian Elderly: A Systematic Review. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2020;6(2):129-47. (Full Text in Persian)
- Koenig HG. Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *International Scholarly Research Notices*. 2012;2012(1):278730.
- Puchalski CM, editor The role of spirituality in health care. Baylor University Medical Center Proceedings; 2001: Taylor & Francis.
- Puchalski CM, Vitillo R, Hull SK, Reller N. Improving the spiritual dimension of whole person care: reaching national and international consensus. *Journal of palliative medicine*. 2014;17(6):642-56.
- Zarnooshe Farahani H, Etratdoost M. The Fundamental Principles and Components of Spiritual Health from the Perspective of Imam Sajjad. *Journal of Spritual Health*. 2024;2(4):218-25. (Full Text in Persian)
- Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M, Shokri Khubestani M, Fani M, Abdoljabbari M. Searching the concept of spiritual well-being and the indices of healthy individuals in different religions and creeds. *Journal of Pizhuhish dar din va salamat*. 2016;2(4):63-71. (Full Text in Persian)
- Abbasi M, Azizi F, Shamsi GE, Naserirad M, Akbari-Lakrh M. Conceptual definition and operationalization of spiritual health: A methodological study. *Medical Ethics*. 2012;6(20):11-44. (Full Text in Persian)
- Mesbah-Yazdi MT. *Amoozesh Aghayed*. 20 ed. Qom: Moasseseh Amoozeshi va Pazhoheshi Imam Khomeini; 2011. (Full Text in Persian)
- Shamsaei M, Kakaei H. Identifying Different Dimensions of Spiritual Health Affecting Physical Health Rehabilitation in Patients with COVID-19: A Qualitative Study. *Sadra Medical Sciences Journal*. 2023;11(3):321-32. (Full Text in Persian)
- Sahebdel F, Ghobari-Bonab B, Hamidied B. Typology of Spirituality in Relation with Spiritual Health. *Iranian Journal of Nursing Research*. 2020;15(2):1-8. (Full Text in Persian)
- Moberg DO. The concept of spiritual well-being. *Social Indicators Research*. 1971;10(1):3-16.
- Ellison CW. Spiritual well-being: Conceptualization and measurement. *Journal of psychology and theology*. 1983;11(4):330-8.
- Motahari M. *Insan va Iman*. Tehran: Sadra; 2001. (Full Text in Persian)
- The Holy Quran. Translated by: Hossein Ansarian. Tehran: Dar al-Quran al-Karim.
- Sajjadi SM. *Salamat-e Ma'navi dar Islam*. Qom: Pazhuheshgah-e Oloom-e Islami; 2001. (Full Text in Persian)
- Majlesi MB. *Bihar al-Anwar*. Tehran: Vafa publication. (Full Text in Persian)
- Peterman AH, Fitchett G, Brady MJ, Hernandez L, Cella D. Measuring spiritual well-being in people with cancer: the functional assessment of chronic illness therapy—Spiritual Well-being Scale (FACIT-Sp). *Annals of behavioral medicine*. 2002;24(1):49-58.